

XIX. YÜZYILDA TRABZON'UN KAZA VE NAHİYELERİNİN EKONOMİK DURUMU (1869-1905)

Abdurrahman SİLER

Bu dar boyutlu çalışmanın, 1869-1905 tarihleri arası ile sınırlandırılmasının sebepleri şunlardır:

1) Bugünkü Trabzon ili sınırları içinde kalan ve sözü edilen tarihler arasında Trabzon Merkez Sancağı'na bağlı olan kaza ve nahiyeler hakkında en ayrıntılı bilgiler, Hicrî 1286-1322 (1869-1905) tarihleri¹ arasında yayınlanmış olan Trabzon Vilâyeti Salnâme (Yıllık)lerinde² bulunmaktadır. Araştırmanın, Osmanlı Arşiv Belgeleri ve diğer kaynaklar yanında, daha çok bu Salnâme'lere dayanması sebebiyle, bu tarihler arasının ele alınması uygun görülmüştür.

2) Mithat Paşa'nın Tuna Vilâyeti'ndeki tecrübesi esas alınarak, 1869 yılında Trabzon Vilâyeti'ndeki belli başlı kazalarda ve bazı nahiyelerde "Memleket Sandıkları"³ kurulmuştur. Fakir köylüleri faizci

¹ Hicrî ve Rumî tarihlerin Milâdî karşılıkları için şu eserden yararlanıldı: Unat, F.R., *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, 6. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayını, 1988.

² Salnâmeler ve Trabzon Salnâmeleri hakkında bilgi için bkz. Sertoğlu, M., *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Düzeltilmiş ve İlâveli 2. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986, s. 297-301; Ertuğ, H.R., "Osmanlı Devrinde Salnâmeler", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.II, Sayı : 7, (Ağustos 1973), s. 15-22; Sayı : 8, (Eylül 1973), s. 10-16.

³ Bir çeşit banka görevi yapan bu sandıklara "Menafi Sandığı" da denmektedir. Bu sandığın geliri, âşâr üzerine konulan ek bir vergi ile sağlanıyor ve toplanan paralar çiftçilere düşük bir faizle veriliyordu. Shaw, S.J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, Çeviren: Harmancı, M., İstanbul, 1983, s. 136.

ve tefecilerden kurtarmak, üretimi arttırmak ve çiftçileri refaha kavuşturmak amacıyla başlatıldığı anlaşılan bu uygulama, önemli bir değişimin başlangıcı olarak kabul edilebilir.

Araştırmamızın sadece bugünkü Trabzon'un kaza ve nahiyeleri ile sınırlandırılmasının gerekçesine gelince: Eğer Trabzon Vilâyeti'ne bağlı diğer sancaklar ve Trabzon Merkez Kazası da ele alınmış olsaydı, zorunlu olarak, XIX. Yüzyılda gitgide önem kazanan Trabzon ticareti de söz konusu edilecek ve böylece bir bilimsel bildirinin* dar çerçevesinin dışına çıkmış olacaktı. Kaldı ki, XIX. yüzyıldaki Trabzon ticareti hakkında zaten bazı araştırmalara⁴ rastlanmaktadır. Dolayısıyla , gereksiz bir tekrardan kaçınma zarureti de ortaya çıkmıştır.

Tanzimat döneminde gerçekleştirilmiş olan idarî reformlardan biri de her vilâyette “Vilâyet Meclisleri”nin oluşturulmasıdır. Buna bağlı olarak, 1869'da Trabzon Vilâyeti merkezinde “birinci def'a olmak üzere” toplanan “Meclis-i Umûmî” de alınan kararlardan biri de, yörenin en büyük ihtiyaçlarından biri sayılan “Memleket Sandıkları”nın kurulmasıdır. Bu sandıklar, Trabzon Merkez Sancağı ile Canik (Samsun) Sancakları'na bağlı olan on kaza ve nahiyede kurulacaktı. Tuna Vilâyeti'ndeki usûlu esas olan bu sandıklar, Rumî 1285 (1869) yılından itibaren çalışmaya başlayacaktı⁵. 1870' de ikinci defa toplanan İl Genel Meclisi müzakere sonuçlarından anlaşıldığına göre, bir yıl içinde Trabzon ve Canik Sancaklarında 11 kaza ve nahiyede “Memleket Sandığı” kurulmuştur⁶.

Fakir çiftçilerin her sene zor şartlarla tefecilerden elde ettikleri “istikraz” belâsından, “tüccaran takımının çiftçisi” olmaktan kurtulmalarını

* Bu çalışma, 23-24 Ekim 1991 tarihlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin düzenlediği “Geçmişten Geleceğe Trabzon Ulusal Sempozyumu” na bildiri olarak sunulmuştur.

⁴ Bu konuda örnek olarak bkz. Kütükoğlu, M.S., “XIX. yüzyılda Trabzon Ticareti”, *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, 13-17 Ekim 1986, Ondokuzmayıs Üniv. Eğt. Fak. , (Samsun 1988), s.97-131.

⁵ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), *İrade-Şûrây-ı Devlet*, No: 658, 19.3.1285.

⁶ BOA , *İrade-Şûrây-ı Devlet*, No: 784, 1.6.1286.

ve servete kavuşmalarını sağlamaya yönelik olan bu sandıklar, Akçaabat, Vakfıbekir, Tonya, Yomra ve Vakfısağır'de de kurulmuştur. Sandıkların geliri, her kaza ve nahiyede en fazla üretilen tarım ürünlerinin kırkta birinden elde ediliyordu. Sandık, "aceze-i zürra" yani güçsüz çiftçilere uygun şartlarla borç para veriyordu. Akçaabat'ın en önemli ürünleri tütün ve fasulye olduğundan, sadece bu iki ürünün senelik miktarının kırkta biri alınarak, ilk yılda yüzbin kuruş sermayeli bir Memleket Sandığı kurulmuştur. Yomra-Vakfısağır nahiyesinde fındığın yıllık üretimini kırkta biri ile ilk yıl için elli bin kuruş; Vakfıbekir'de ise, fasulye ve mısırın kırkta siri ile otuz bin kuruş sermayeli birer Memleket Sandığı kurulmuştur⁷.

1871 yılında Akçaabat, Of, Vakfıbekir, Tonya ve Yomra-Vakfısağır'de bulunan Memleket Sandıkları'nın 328.470 kuruş geliri vardı. Aynı yıl, Trabzon Rüşumat Müdüriyeti ile buraya bağlı olan Of, Sürmene, Akçaabat ve Maçka Rüşumat Memuriyetlerinin 1285 / 1869 malî yılı içinde, tütün, içki ve tuz tekeline aldıkları vergilerin toplamı 4.819.796 kuruştı. Bunun çoğu Trabzon Rüşumat Müdüriyeti'ne aitti. Trabzon şehri ile, Akçaabat, Of, Vakfıbekir, Sürmene, Maçka, Tonya, Yomra ve Vakfısağır'ın toplam 6.350.920 kuruş geliri, 3.617.079 kuruş da gideri bulunmaktaydı⁸.

Şakir Şevket'e göre⁹ Trabzon'un havası 1860'lara kadar, çevrenin gıptasını çekecek derecede güzel iken, Akçaabat'ın bir kısım topraklarında tütün ekimi yaygınlaşınca, hava bozulmaya ve sağlığa zararlı hale gelmeye başlamış; bu yüzden halk yazları Soğuksu semtinde ev ve bahçe tedarikine yönelmiştir.

1890 yılında, Trabzon merkez kazası ile Akçaabat'ta toplam 1.200.000 kilo tütün üretilmiştir. Merkez kazası ve Akçaabat 118.020, Sürmene, 64.180, Vakfıbekir, 12.160 hektolitre mısır üretmiştir. Trabzon

⁷ BOA, *Irade-Şûrây-ı Devlet* No: 658, 19.3.1285.

⁸ TVS (*Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*), Sene: 1288 (1871), s. 110-111, 118, 119.

⁹ (Şakir Şevket), *Trabzon Tarihi*, Hazırlayan: Karadenizli, K., Trabzon Kalkınma Cemiyeti yayını, Ankara, 1954, s. 30-31.

merkez kazası ile Akçaabat, 16000, Vakfıkebir, 1680 hektolitre buğday üretmiştir. Fasulye üretimi ise, merkez kaza ve Akçaabat'ta 1.850.880, Vakfıkebir'de 839.150, Sürmene'de 663.560 kilo olmuştur. Aynı yıl içinde, Trabzon Merkez kazası ile Akçaabat'ta 1.414.520, Sürmene'de 406.740 kilo fındık; merkez kaza ve Akçaabat'ta 1.055.220, Sürmene'de 307.180 kilo sebze; merkez kaza ve Akçaabat'ta 2.983.250, Sürmene'de 3.963.820 kilo kuru ot üretilmiştir. Akçaabat, Sürmene ve Vakfıkebir'de kenevir, üzüm, ceviz ve diğer bazı meyveler de üretilmekteydi. 1890'da Trabzon merkez kazası ve Akçaabat'ta 21.000 kilo, Sürmene'de ise 14.300 kilo bal üretilmiştir¹⁰.

1894 yılında, Akçaabat kazasının 82, Sürmene'nin 69 köyü vardı. bu iki kaza toplam 1.502.228 dönüm araziye sahipti. 55 köye ve 388.888 dönüm araziye sahip olan Vakfıbekir de, Akçaabat ve Sürmene gibi, Trabzon Merkez Sancağı'na bağlı bulunuyordu. 125 köyü ve 1.000.000 dönüm arazisi bulunan of kazasıise, bu sıralarda Lazistan sancağı'na bağlı idi¹¹.

1898'de Trabzon Vilâyeti genelindeki toplam miktarı on milyon kiloyu bulan tütünün dört milyon kilosu, Trabzon merkezi ile Akçaabat, Yomra ve Maçka taraflarına aitti¹². 1903'te ise üretimin hayli düşük olduğu, vilâyet genelinde üretilen 3.005.792 kilo tütünün 2.980.695 kilosunun, Trabzon merkez, Akçaabat ve Sürmene kazalarına ait bulunduğu görülmektedir¹³.

1901 yılında Trabzon merkez kazası, Yomra, Maçka, Tonya ve Şarlı (Beşikdüzü) nahiyeleri ile Akçaabat, Sürmene, Of ve Vakfıkebir kazalarında toplam olarak 230.160 ehli hayvan bulunuyordu. Bu rakamın

¹⁰ Vital Cuinet'nin verilerine dayalı olan bu bilgiler için bkz. *Yurt ansiklopedisi*, c.10, İstanbul, 1982-1984, s. 7192.

¹¹ Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lâm*, C.4, İstanbul: Mihran Matbaası, 1311 (1894), s. 3007.

¹² TVS, Sene: 1316 (1898), s. 201

¹³ TVS, Sene: 1322 (1904,1905), s. 436.

92.317'si inek, 81.383'ü koyun, 45.799'u keçi idi. Bağlı sancaklarla beraber bütün Trabzon Vilâyeti'nde toplam 1.055.463 ehli hayvan vardı¹⁴.

Tablo I' de, Trabzon'un adı geçen kaza ve nahiyelerinin, 1902 yılındaki daimî pazar yerleri ve günleri ayrıntılı olarak görülmektedir.

TABLO I: Trabzon'un kaza ve nahiyelerinin, 1902 yılındaki daimî pazar yerleri ve günleri

KAZASI	NAHIYESİ	PAZAR YERİ	PAZAR KURULAN GÜNLER
TRABZON	Maçka	Cevizlik	Perşembe
"	Tonya	Ortamahalle	Cumartesi
"	Şarlı	Şarlı	Perşembe
"	"	Şariri	Çarşamba
OF	-	Solaklı	Çarşamba ve Cumartesi
"	-	Eskipazar	Çarşamba
"	-	Bağaköprüsü	"
"	-	Küçükhol	Salı
"	-	Kondi	"
"	-	Kadahor (Çayırbağı)	"
"	-	Hitti altı	Cumartesi
SÜRMENE	-	Araklı	Perşembe
"	-	Hamurgân	Cumartesi
AKÇAABAT	-	Pulathane	alı ve Çarşamba
VAKFIKEBİR	-	Fol	Pazartesi
"	-	İskefiye	Cumartesi

KAYNAK : Trabzon Vilâyeti Salnâmesi , Sene : 1320 (1902-1903), s.350.

¹⁴ TVS, Sene: 1319 (1901-1902), s. 244-245.

Tablo II'de ise, 1904 yılı içerisinde, Akçaabat, Sürmene, Of, Vakfikebir-Şarlı ve Yomra iskelelerine gelip giden çeşitli tonajdaki yelkenli

TABLO II : Trabzon'un sahil şeridindeki kaza ve nahiyelerin iskele ve limanlarına, 1904 yılı içerisinde gelip giden yelkenli gemi ve vapurların adet, tonilato ve bandıraları.

UĞRADIKLARI İSKELELER	TAŞIDIKLARI BANDIRALAR	YELKEN GEMİSİ		VAPUR	
		TONİLATO	ADET	TONİLATO	ADET
AKÇAABAT	Osmanlı Devleti	16.604	1981	20.006	24
"	Avusturya	-	-	10.013	8
"	Rusya	176	3	12.596	17
"	Fransa	-	-	7.934	5
"	Almanya	-	-	8.480	6
"	Yunanistan	-	-	2.503	3
"	TOPLAM	16.780	1984	62.532	63
ŞARLI VE VAKFIKEBİR	Osmanlı Devleti	1.992	602	-	-
	Yunanistan	798	2	-	-
	TOPLAM	2780	604	-	-
YOMRA	Osmanlı Devleti	1.180	585	-	-
SÜRMENE	" "	10.665	1.202	14.832	98
OF	" "	1.129	15	38.421	37
TRABZON	TOPLAM	17.620	412	456.228	382
GENEL TOPLAM		50.154	802	572.013	580

KAYNAK : Trabzon Vilâyeti Salnâmesi , Sene: 1322 (1904-1905), s. 449-451.

gemi sayısının 4390, vapur sayısının da 198 olduğu görülmektedir

Trabzon'un kaza ve nahiyelerinin 1869-1905 yılları arasındaki ekonomik durumu hakkında verilen bu ortak bilgilerden sonra, şimdi her nahiyenin ve kazanın istisadî durumu ayrı ayrı ele alınabilir.

Yomra Nahiyesi:

Bu nahiyede bulunmuş olan bir adet kurşun madeni ocağı, 1868'den beri işletilmekteydi¹⁵. 1877'de bu kurşun madeninin işletilmesine devam edildiği anlaşılmaktadır¹⁶. 1891 yılına gelindiğinde, nahiyenin Cicera (Çubuklu) köyündeki manganez madenini bulan Salacıyan Parsah, orta derecede rezerve sahip olan ocağın işletme hakkını, İtalyan Mösyö Barzili'ye satmış bulunuyordu¹⁷

1877'de Yomra nahiyesinin 157.000 dönüm arazisi vardı. Nahiyenin başlıca ürünü fındık idi. Yılda 20.000 kantar* fındık üretiliyordu. Yomra'da güzel ve kaliteli üzüm, armut, çekirdeksiz elma yetiştiriliyor; Trabzon'un meyve ihtiyacının çoğu bu nahiyeden karşılanıyordu. 1902'de nahiyenin toplam nüfusu 30.187 kişi olup, halkın çoğunluğu tarımla uğraşır; sahilde yaşayanların az bir kısmı da kayıkcılık yapardı. Bazı kimseler para kazanmak için Rusya'ya çalışmaya giderdi. Nahiyenin fındık dışında başlıca tarım ürünü mısır idi. Buğday, arpa ve fasulye üretimi önemsizdi. Hayvansal ürünleri, yağ, peynir, yün, yumurta, bal ve balmumundan ibaretti. Nahiyeye bağlı Samaruksa-i Sağır köyünde "Şana Suyu" denilen bir madensuyu vardı. Bu şifalı su bazı hastalıklara yararlı olduğundan, şişelere konularak, hem Trabzon Vilâyeti sınırları içinde kullanılıyor, hem de İstanbul'a, hatta Avrupa'ya bile

¹⁵ TVS, Sene: 1286(1869), s.87.

¹⁶ TVS, Sene: 1294(1877), s.260.

¹⁷ TVS, Sene: 1309 (1891-1892), s.158.

* Kantar, eski ağırlık ölçülerinden biri olup, bedeli, 56,5 kilogramdı.

sınırları içinde kullanılıyor, hem de İstanbul'a, hatta Avrupa'ya bile gönderiliyordu¹⁸

1891 yılına ait bilgilere göre¹⁹, nahiyenin iktisadî durumunun, yukarıda anlatıldığı şekilde devam ettiği, önemli bir değişikliğin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Maçka Nahiyesi:

1890'lı yılların başlarında, Maçka nahiyesi 152.000 dönüm araziye sahipti. Halkı tarımla uğraşıyordu. Nahiye merkezi, Trabzon-Erzurum yolu üzerinde önemli bir yerde bulunuyordu. Maçka sınırları içindeki Hamsikoy'de, yüksek derecede rezervi olan "simli kurşun" madeni bulunmuştu²⁰.

1902'deki nüfusu 29.832 kişi olan Maçka'nın halkı tarımla, az bir kısmı da kömür ve kereste ihracatı ile geçimlerini sağlıyorlardı. Maçka'lılar ticaret için gittikleri yerlerde tütüncülük, bakırcılık, kalaycılık, hallaçlık ve terzilikle de uğraşırlardı. Nahiye merkezi olan Cevizlik'te Avrupa'dan getirtilen demirden balta, kazma ve çivi gibi aletler, bakırdan çeşitli eşyalar yapılırdı. İplikten de gömlek ve pekir imal edilirdi. Nahiyenin başlıca toprak ürünleri arpa, buğday, çavdar, mısır, fasulye, fındık, bakla ve nohuttu. Sebze ve meyvenin birçok çeşidi vardı. Hayvansal ürünler ise tereyağı, yün, deri, peynir ve yumurtadan ibaretti. Yılda 20.000 okkadan** fazla ihracatı yapılan Maçka tereyağının ünü, Sürmene tereyağından sonra geliyordu²¹.

¹⁸ Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, İstanbul: Umran Matbaası, 1294, s. 93; Karşılaştırım: Goloğlu, M., *Trabzon Tarihi-Fetihten Kurtuluşa Kadar*, Ankara: Kalite Matbaası, 1975, s. 198.

¹⁹ Bkz. TVS, Sene: 1309 (1891-1892), s.198.

²⁰ a.g.e., s. 159, 199.

** Eski bir ağırlık ölçüsü olan okka, 1283 gram civarındadır.

²¹ TVS, Sene: 1320 (1902-1903), s.165.

Tonya Nahiyesi:

1891 yılında Tonya nahiyesinin 21.892 dönüm arazisi vardı. Nahiyede çeşitli ürünler ve meyveler yetiştiriliyordu. Tonya'nın tereyağı nefasetiyle ünlü ve makbul olup, Trabzon'a İstanbul'a ve daha başka yerlere gönderiliyordu²².

Nahiyenin 1902'deki durumu: Halkın çoğu tarımla uğraşırđı. Başlıca toprak ürünleri mısır ve fasulye idi. Birçok köylerinde kendir de ekilirdi. Buğday ve arpa önemsizdi. Nahiyede üretilen peynir, ancak ihtiyaca cevap verebiliyordu. Teksti alanında önemli bir gelişme olmamakla beraber, "Disdar" adı verilen, kilime benzer bir şey, yine nahiyenin kendi ihtiyaca için yapılırdı. Halktan demircilik, taşçılık, dülgelik yapanlar bulunurdu. Tonya'lılar silâh kullanmakta, özellikle kurşun atmakta, cesaret ve çeviklikte ün yapmışlardı. Bazı kimseler Terme, Çarşamba ve Ereğli taraflarına çalışmaya giderlerdi²³. 1904 yılında silâh imalâtı ilerlemiş bulunuyordu. Tüfek ve tabanca çeşitleri ile Martini'ye benzer mükemmel bir tüfek yapılmaktaydı²⁴.

Şarlı (Beşikdüzü) Nahiyesi:

1902-1905 yıllarına ait bazı bilgiler göre²⁵, Şarlı halkının başlıca geçim kaynakları tarım ile esnaflık, balıkçılık, kayıkçılık, demircilik, marangozluk gibi sanatlar ile katırcılıktı. Bazı kimseler çalışmak için Rusya'ya giderlerdi. Köylüler giydikleri elbiseleri kendileri yaparlardı. İçlerinde tüfek, bıçak gibi silâh ve aletler yapan sanatçılar da bulunurdu. Şarlı merkezinde bir çarşı vardı.

Yine aynı bilgilere göre, Şarlı'nın başlıca toprak ürünleri fındık,

²² TVS, Sene: 1309 (1891-1892), s.200.

²³ TVS, Sene: 1320 (1902-1903), s.170.

²⁴ TVS, Sene: 1322 (1904-1905), s. 212.

²⁵ Bkz. TVS, Sene: 1320 (1902-1903), s. 168; TVS, Sene: 1322, s. 126-128.

fasulye, mısır, buğday, arpa, çavdar ve biraz da patates ve kendirden ibaretti. Nahiyeinin ihracat ürünlerine fındık, fasulye, bir miktar tereyağı ve yumurtadan ibaretti.

Akçaabat Kazası:

1877' de Akçaabat kazasında, 395.315 kuruşu âşâr, 249.431 kuruşu da diğer vergiler olmak üzere, Müslümanlardan toplam olarak 644.746 kuruş vergi alınmıştır. Toplamı 107.769 kuruş olan Askerlik Bedeli'nin ise, 70.479 kuruşu Rumlardan, 37.290 kuruşu da Ermenilerden toplanmıştı. Aynı yıl içinde, kazada toplam olarak 20.910 ehli hayvan bulunuyordu. Bu nun 13.624'ü koyun, 3.200'ü inekti²⁶. Ancak Muzaffer Lermioğlu, bu rakamlara güvenilemeyeceğini belirtmektedir. Çünkü, köylerin ağaları ve nüfuzlu kişiler hayvan varlıklarını yazdırmıyorlar; üstelik memurla köylü anlaşarak, sonuçta mevcut hayvanların ancak üçte biri yazdırılabiliyordu²⁷.

1891'de Akçaabat'ın 435.667 dönüm arazisi ve 43.206 kişilik nüfusu vardı. Kazada tahılın ve meyvenin her çeşidi yetişirdi. Zeytin ağaçları bile dikiliyordu²⁸. 1886 yılında ilçenin sınırları içinde meyve verir durumda 120.000 zeytin ağacı vardı. Zeytin üretimi asgari 2.000.000 kiloyu aşılıyordu. Zeytin ve zeytinyağı, mahallî ihtiyacı karşılıyor ve yarıdan fazlası da civar il ve ilçelere ihraç ediliyordu²⁹. Ancak, zeytin ağaçlarının altları uzun yıllar belenmediği, gereksiz dalları ayıklanmadığı, daha çok tütün tarımıyla uğraşıldığı için, zeytin ve zeytinyağı üretimini gitgide azaldığı anlaşılmaktadır³⁰.

²⁶ TVS, Sene: 1294 (1877), s.148-155.

²⁷ Bkz. Lermioğlu, M., *Akçaabat-Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, İstanbul: Kardeşler Basımevi, 1949, s. 16

²⁸ TVS, Sene: 1309: (1891-1892), s. 202-203.

²⁹ Lermioğlu, M., *a.g.e.*, s.24.

³⁰ TVS, Sene: 1322 (1904-1905), s. 215.

Akçaabat'ın asıl önemli olan ürünü tütün idi. Daha 1877'de yılda 1.200.000 kilo tütün üretilmişti³¹. 1891' de bu miktar 1.600.000 kiloya çıkmıştır. Tütün önce Sara Deresi çevresine ekilmiş, oradan da Akçaabat'a ve Trabzon'a yayılmıştır. Bu ürünün geliri fazla olduğu için, halk her türlü zahmete katlanarak yetiştirmeyi terih ederdi. Reji (Tekel) İdaresi 1886'da kurulunca, büyük miktardaki tütünler için oldukça geniş ambarlar yapılmıştır³².

Akçaabat'taki tütün ekicilerinin, geçimlerini büyük ölçüde tütün gelirine bağladıkları; Tekel İdaresi'nin tütün bedellerini zamanında vermediği yıllarda çok zor durumlara düştükleri anlaşılmaktadır. 23 Kânunusâni 1309/1893 günü Trabzon'dan İstanbul'a çekilen bir telgrafa göre, Akçaabat tütün tarımcılarından bini aşkın kişi, adı geçen günün sabahı Hükümet Konağı'na giderek, Tekel İdaresi'nin tütün bedellerini ödememesi yüzünden, ailelerini geçindirmekte ızdırap çektiklerini ifade etmişlerdir. Bunun üzerine İstanbul Hükümeti'nin, Tekel İdaresi'ni uyararak, gerekli tedbirleri aldığı görülmektedir. Akçaabat yöresinde "büyük fırkalar marifetiyle" tütün kaçakçılığının yapılmakta olduğu, bu durum da göz önüne alınarak, yeterli tedbirlerin alınması gerektiği, bizzat Sadrazam tarafından belirtilmektedir³³.

1893 yılı sonlarında Akçaabat-Trabzon yöresinde, tütün kaçakçılığının çok büyük, hatta tehlikeli boyutlara ulaştığı anlaşılıyor. 29 teşrinievvel 1309/1893 günü, üçyüz tütün kaçakçısının, ellerinde Martini tüfekleri ve yüzelli araba tütünle beraber Erzincan'a, aynı kuvvette başka bir kaçakçı fırkasının da Erzurum'a doğru yola çıktıkları, Trabzon'dan İstanbul'a bildirilmiştir. Bu haberden ve bununla ilgili olarak "Dahiliye" ve "Sadaret" arasındaki yazışmalardan anlaşıldığına göre, Erzurum ve Sivas'tan istenebilecek "zabıta" kuvvetlerinin, bu büyük kaçakçı çetelerinin ele geçirilmesine yetmeyeceği düşünülmüş ve en üst düzeydeki askerî

³¹ Şakir Şevket, *a.g.e.*, s. 79.

³² TVS, Sene: 1309 (1891-1892), s. 203-205.

³³ BOA, *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı*, No:289/84, 23.1.1309.

kurum olan “Seraskerlik”ten askerî birlikler istenmiştir. Hatta bu resmî yazışmalarda, etkili tedbirlerin alınmasında gecikildiği takdirde, bu kaçakçı guruplarının gitgide genişleyerek, “siyasî mahzur”lara bile yol açabileceğinin ifade edildiği görülmektedir³⁴.

1902’ye gelindiğinde, Sera ve Ayagorgor Dereleri halkı, hükümetin aldığı tedbirler sonucunda, kötü alışkanlıkları olan kaçakçılığı bırakmışlardı. Bu yılda tütün üretimi 2.000.000 kiloya ulaşmıştı. Kalite itibariyle en iyi tütün, Bafra’dan sonra, Akçaabat’ta yetiştiriliyordu. Yapraklarının rengi açık olduğu yıllarda tütün, tüccar tarafından alınıp İskenderiye’ye götürülüyor ve satılıyordu³⁵.

Kazanın ikinci dereeeeki toprak ürünü fasulye idi. Kaza halkının çoğu tarımla uğraşırđı. ancak bazı kimseler Rusya ile Romanya’ya, sanayi işlerinde çalışıp geçimlerini sağlamak için giderlerdi. Köylüler ormanlardan yararlanıyor; el hızarlarıyla çalışarak, meydana getirdikleri tahtaları, “cablama” ve mertek denilen keresteleri, hayvanlarla Pulathane (Akçaabat)’ye ve Trabzon’a getirip satıyorlardı³⁶. 1890’lı yılların başlarında Akçaabat’ta Ziraat, Ticaret ve Sanayi Odası bulunmaktaydı. Kazanın menkezi olan Pulathane kasabasında tahta ve su kovaları ve benzeri şeyler imal edilerek Trabzon’a satılırdı. “Kara” denilen bir çeşit bez imal edilirdi. pulathane Limanı çok güzel, coğrafi ve tabii olarak korunmuş bir elverişli yerde bulunduğundan, Trabzon Limanı’ndak gemi ve vapurlar için de, fırtınalı günlerde bir sığınak görevi yapıyordu³⁷.

Sürmene Kazası:

Osmanlı devlet yetkilileri arasında, 4 ve 11 Nisan 1299 /1883 tarihli resmî yazışmalardan anlaşıldığına göre, Rize ve Of tarafları ile

³⁴ BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, No:284/4, 29.10.1309.

³⁵ TVS, Sene: 1320 (1902-1903), s. 199-200.

³⁶ TVS, Sene: 1320 (1902-1903), s.201.

³⁷ TVS, Sene: 1309 (1891-1982), s.202-205.

birlikte, Sürmene kazasında da tütün ve bazı eşyaların kaçakçılığı had safhada idi. Bu kaçakçılığı önlemek amacıyla alınan tedbir şuydu: Adı geçen kaçakçılık bölgesi kıyılarında dolaştırılmak üzere, 8 neferin başındaki bir “Reis” in yönetiminde bir tekne tutulacaktı. Bu tekne yaz mevsiminde toplam beş buçuk ay görev yapacaktı. Neferlerle Reis’in toplam aylık maaşları 2000 kuruş olacak, beş buçuk aylık ödeneğin % 40’ı “Düyûn-ı Umumiye”ce, %60’ı da “Rüsumat Emaneti” tarafından karşılanacaktı. 1883 yılı için bütçey ödenek konulmamış olduğundan, bu para üründen karşılanacak, ertesi yıldan itibaren devlet bütçesine ödenek konulacaktı³⁸.

1891 yılında Sürmene kazasının 236.202 dönüm arazisi ve 37.871 kişilik nüfusu vardı. Yükseklerde yaşayan halk tarımla, sahilde bulunanlar balıkçılıkla; özellikle Yunus balıklarını büyük miktarlarda avlayarak; balık yağı satmakla geçinirlerdi. Sürmene, tereyağı ile ün yapmıştı. Bu yağ Trabzon’a, İstanbul’a ve başka yerlere de satılıyordu³⁹.

Sürmene’nin başlıca toprak ürünleri fındık, mısır ve fasulye idi. Az miktarda arpa, çavdar ve kendir de yetiştirilirdi. 1869’da Sürmene henüz nahiye iken, nahiye merkezinde “tora” adı verilen bir çeşit keten ipliği yapılıyor, Rumeli, Anadolu ve Arabistan taraflarına gönderiliyordu⁴⁰. Daha sonraki yıllarda bakırcılık, mahallî ihtiyacı karşılamak için yapılır; yakın kazalardan getirilen kerestelerden, tonajları 500-15.000 kile* arasında değişen gemiler inşa edilirdi. Şimşir ağacından kaşık, gürgen, kestane ve kızılağaçtan tekne ve çanak yapılır, Trabzon, Erzincan ve Erzurum taraflarına gönderilirdi. Tüfekçi esnafı tabanca ve çakmaklar imal ederdi. Bunların bir kısmı Sürmene’de, bir kısmı da

³⁸ BOA, *Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı*, No: 20/16, 4, 11.4.1299.

³⁹ TVS, Sene: 1309 (1891-1892), s. 206-207.

⁴⁰ TVS, Sene: 1286 (1869), s. 91-92.

(*) Eski bir tahıl ölçüsü olan kile’nin bedeli, yöreden yöreye değişiyordu. Bir İstanbul kilesi, buğday için 25,5 kilogram civarındadır. (Eski ağırlık ölçülerinin karşılıkları hakkında bilgi için bkz.: Sertoğlu, M., *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Düzeltilmiş ve İlâveli İkinci Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986).

Trabzon, İstanbul ve Rumeli'nin birçok yerlerine satılırdı. Senede tahminen 500 top kadar şal aba yapılır, Sürmene'de ve civar kazalarda satılırdı. Balık avı için ağlar yapılır, İstanbul'a ve Rumeli'ye satılırdı. Kendirden elde edilen keten ise, Sürmene'nin ihtiyacı içindi⁴¹.

Sürmene'nin kaza haine getirilmesi, 1872 yılına rastlar⁴². Kazaya bağlı olan Pirki (Taşönü) köyünde, yine Salacıyan Parsah'ın bulduğu mangenez madenin işletme hakkı, aynı zat tarafından Mösyö Barzili'ye devredilince, iş mahkemeye intikal etmiş; yüksek rezervi olduğu sanılan madenin işletilmesi, geçici olarak durdurulmuştu⁴³. Yine aynı köyde "Malta taşı" benzeri beyaz renkli taşlar çıkarılarak, binaların yapımında kullanılıyordu⁴⁴. Daha sonraları, Pirki köyündeki manganezin tekrar işletmeye açıldığı ve 1901 yılında bu madenden 12.080 kuruş vergi alındığı anlaşılıyor. "Rüsûm-ı mukarrere" adlı bu verginin, bütün Trabzon Vilâyeti'ne ait miktarı 117.844 kuruş; vilâyetin bütün madenlerinden alınan çeşitli vergilerin miktarı ise, 173.038 kuruştur⁴⁵.

Sürmene kaza merkezinde bakırcılık, demircilik, bıçakçılık, tüfekçilik sanatları ile sandal, kayık ve gemi inşaatı ileriydi⁴⁶. Marangozluk, dülgelik, kunduracılık yapan sanayi erbabı ile katırcılık yapan kimseler de bulunurdu. Kendirden gömlek bezi, peşkir ve döşek çarşafı ve benzeri şeyler yapılır; yünden "Cicim" denilen bir çeşit kilim ile çorap ve şal denilen mensucat imal edilirdi. Deri ve peynir üretimi de önemliydi. Halktan Kafkasya'ya, Kırım'a ve Karadeniz kıyılarındaki diğer ülkelere para kazanmak için gidenler de çoktu. Kaza dahilinde 27.000 hektar orman alanı var idiyse de, ulaşım zorlukları gibi sebeplerle pek az

⁴¹ TVS, Sene: 1309 (1891-1892), 91-92.

⁴² Şakir Şevket, *a.g.e.*, s. 94-95.

⁴³ TVS, Sene: 1309 (1891-1892), s. 158.

⁴⁴ TVS, Sene: 1309, s. 206.

⁴⁵ TVS, Sene: 1319 (1901-1902), s. 232-233.

⁴⁶ TVS, Sene: 1316 (1898-1899), s. 203; TVS, Sene: 1319 (1901-1902), s. 201.

yararlanılabiliyordu. 1902’de Pirki köyündeki manganez madeninin işletilmesi yine iptal edilmiş bulunuyordu. Bu tarihte kazanın nüfusu, 50.291’e ulaşmıştı⁴⁷.

Of Kazası:

Bu kazada 1869 tarihinde, kara keten denilen bez ve siyah şal denilen bir çeşit yün kumaş imal ediliyor, Erzurum ve Malatya taraflarına gönderiliyordu⁴⁸. 1870 yılında, kazaya bağlı topraklara “yedi bin kadar fındık fidanı” diktirilmişti⁴⁹. Kazaya bağlı yedi köyde yağlı taş adı verilen bir çeşit maden çıkarılıyordu. Sarmaşık denilen bir ot, iskemle imali için Sürmene, Trabzon ve Rize taraflarına gönedirilirdi. Kazada tekne, kepçe, çanak yapılır, kaza içerisinde satılırdı⁵⁰.

Of kazasında 1890’lı yıllarda Ticaret ve Zirat Odası ile Ziraat Bankası şubesi bulunuyordu. Şimşir ağacından, çok sağlam ve doğru çalışan saat yapımı, halk arasında ün kazanmıştı. Bu saatler yüz kuruşa kadar satılıyordu⁵¹.

1902 yılına gelindiğinde, 68.193’e ulaşan kaza nüfusunun ancak 1094’ü Rum’du. Tarıma elverişli arazi az olduğu, sanayi de gelişemediği için, birçok kimse Kafkasya, Rusya ve Romanya’ya çalışmaya giderdi. Köylüler genellikle tarımla, kasaba halkı da çoğunlukla kuyumculuk, bakırcılık ve biraz da saatçılıkla uğraşırlardı. Kazanın topraklarına bulunan 14.000 hektar ormandan ve bazı madenlerden yeteri kadar yararlanılamıyordu . Of’un başlıca toprak ürünleri olan mısır ve buğday mahallî ihtiyaçları bile karşılayamıyordu. Kendir üretimi önemliydi. Fındık

⁴⁷ TVS, Sene: 1320 (1902-1903), s. 209-211.

⁴⁸ TVS, Sene: 1320 (1902-1903), s. 91.

⁴⁹ BOA, irade-Şûrây-ı Devlet, No: 784, 1.6.1286.

⁵⁰ TVS, Sene: 1288 (1871), s. 130-131.

⁵¹ TVS, Sene: 1309 (1891-1892), s. 209-211.

üretimide gittikçe artıyordu. Kaza, fasulyesi ve kestane kabağı ile ünlüydü. Ceviz, kestane üzüm ve elma gibi meyvelerise kasanın ihtiyaçlarına yetmiyordu. Hayvansal ürünlerin başlıcası tereyağı olup, bunun bir kısmı kaza dışına satılıyordu. Deri ve peynir üretimi de yine kazanın kendi ihtiyaları içindi⁵².

Vakfıkebir Kazası:

1869'da Vakfıkebir henüz nahiye iken, köylerinde demirci ve kundakçı esnafının imal ettiği eşya, nahiyenin içinde satılmakta ve tüketilmekteydi⁵³. 1872'de vakfıkebir de Sürmene gibi, kaza haline getirilmiştir. 1891'de kazanın 162.165 dönüm arazisi vardı. Bir Ziraat Bankası şubesine sahip olan kazanın en önemli ürünleri fasule ve yağ idi. Fındık, mısır ve tahılın her çeşidi de yetişiyor idiyse de, bunlar ancak mahallî ihtiyaçlara yetebiliyordu. Fasulye ve yağ, kaza dışına da satılıyordu⁵⁴.

1902'de kazanın nüfusu 23.000'i geçiyordu. Halkın geçi kaynağı tarım ile balıkçılık, kayıkçılık, dülgerlik gibi adi sanatlardan ibaretti. Birçok insan, bazı Osmanlı şehirlerine, Rusya'ya ve Romanya'ya çalışmaya giderdi. Gereği gibi yararlanılamayan orman miktarı 15.000 hektardı. Kazanın topraklarında üzüm, kiraz, elma, vişne, armut, incir, ceviz ve benzeri meyvelerle çeşitli sebzeler yetiştirilirdi. Tarım metotları pek geri olup, arpa ve buğday üretimi önemsizdi. Hayvansal ürünler balık yağı, bal mumu, tereyağı, yumurta ve peynirden ibaretti. Sanayi ürünleri ise, yünden yapılma aba, kilim, başlık gibi giyecek ve mensucat ile iplikten yapılma bazı şeylerdi. Tuz, Avrupa malı giyim ve ev eşyaları, sanayide gerekli bazı ham

⁵² TVS, Sene: 1320 (1902-1903), s. 204-205.

⁵³ TVS, Sene: 1286 (1869), s. 91.

⁵⁴ TVS, Sene: 1309 (1891-1892), s.216.

madde ve madenler ise, başlıca ithal mallarını oluştuyordu⁵⁵.

Sonuç:

Araştırmamızın başından beri ortaya konmaya çalışılan veri ve bilgilerden anlaşıldığı gibi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Trabzon'un kaza ve nahiyelerinde, ileri tarım metotlarından yararlanamadan ve dolayısıyla verimli olmayan bir tarım hayatı yaşanmıştır. Sanayideki durum da bundan farksız olup, basit el tezgâhlarına dayalı olarak devam etmiştir. Bunun asıl sebebi ve kaynağı, Osmanlı Devleti'nin, çeşitli iç ve dış faktörlerden dolayı, beklediği Sanayi İnkılâbını bir türlü gerçekleştirememiş olmasıdır.

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti sanayileşmesini tamamlamamış bir tarım ülkesiydi. Ancak tarımın ilerlemesinin de, ileri bir teknolojiye ve sanayiye bağlı olduğu açıktır. Devletin, ülkenin ve toplumun kendi iç yapısından ve özelliklerinden kaynaklanan sebepler yanında, öncelikle dış baskılar ve Avrupa sömürgeciliği, Osmanlı Devleti'nin, yıkıldığı zamana kadar geri bir ülke olarak kalmasına sebep olmuştur. İşte buna bağlı olarak, Trabzon'un kaza ve nahiyeleri de, farklı bir gelişme gösterememiştir.

Bir mukayese bakımından, Trabzon'un kaza ve nahiyelerinin, Cumhuriyet dönemindeki ekonomik gelişmesi hakkında da bazı bilgiler vermek, herhalde yararı olurdu. Ancak takdir edileceği gibi, böyle bir çalışma hem ayrı bir iceleme konusudur; hem de de bir bildirinin sınırlarını fazlasıyla aşar.

---

⁵⁵ TVS, Sene: 1320(1902-1903), s.220-221; TVS, Sene: 1322 (1904-1905), s. 148,150.

